

ULUSLARARASI NÜKLEER SORUMLULUK REJİMİ ÇERÇEVESİNDE SIVİL AMAÇLI NÜKLEER SANTRAL İŞLETENİN HUKUKİ SORUMLULUĞU

Arş.Grv. Ayşe Ashhan ERBAŞI ÇUHADAR*

Özet

Nükleer endüstrinin gelişmeye başladığı erken dönemden bugüne nükleer enerji üretimini teşvik etmek isteyen devletler, vatandaşlarının refahını korumalarına ve nükleer bir kaza halinde mağdur olacak kişilerin zararlarının uygun bir şekilde tazminini sağlamalarına yönelik sorumluluklarının da bilinci ile hareket etme eğilimi içerisinde olmuştur. Böylelikle devletler, nükleer enerji üretiminin yarattığı istisnai riskten kamunun korunması ve buna paralel olarak gelişmiş bir nükleer güç endüstrisinin ekonomik çıkarları ile yatırımcı ve tedarikçilerin yıkıcı tazminat talepleri karşısında korunmaları ihtiyacının uzlaştırılması yönünde çaba sarf etmeye başlamıştır. Bunun sonucunda da olağan haksız fiil hukuku kurallarından uzaklaşarak nükleer güç üretiminde yer alan olağanüstü risklerin dikkate alındığı özel bir rejim oluşturulmuştur. Günümüzde bu rejim birçok sanayileşmiş ülkede kabul gören uluslararası nükleer sorumluluk hukukunun da temelini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nükleer Enerji, Sivil Amaçlı Nükleer Santral, Nükleer Zarar, Uluslararası Sorumluluk Rejimi, Devletlerin Uluslararası Hukukun Yasaklamadığı Eylemlerinden Doğan Zararlara İlişkin Hukuki Mesuliyet Rejimleri

* Okan Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Nuclear Plant Operator's Civil Liability in the Framework of International Nuclear Civil Liability

Abstract

The countries hitherto wished to promote nuclear energy production from the earlier stages of nuclear industry have always been inclined to act with the awareness of their responsibilities regarding the protection of the welfare of their citizens and proper compensation of the losses of possible victims in the event of a nuclear accident. Thus countries have always sought to protect public from the exceptional risks created by the nuclear energy production and to reconcile the economic interests of the nuclear power industry and their protection against the destructive compensation demands of investors and suppliers. This, in turn, culminated in the formulation of a special regime where the extraordinary risks involved in the nuclear power production are taken into consideration by withdrawing from tort law rules. Such regime constitutes the foundation of the international nuclear liability law acknowledged by most industrialized countries today. "

Keywords: Nuclear Energy, Nuclear Power Plant, Nuclear Damage, Civil Liability Regime for Nuclear Damage, State Liability

GİRİŞ:

Nükleer endüstrinin gelişmeye başladığı erken dönem sırasında sanayileşmiş ülke hükümetlerinin birçoğu, nükleer enerjiyi ekonomilerini hızla kalkındıracak ve refah seviyesini arttıracak çekici bir kaynak olarak algılamıştır. Her ne kadar bu dönemde hükümetler, Çernobil gibi büyük bir felaketin gerçekleşebileceğini tahmin edememiş olsalar da, iyonize radyasyonun geniş çapta yayılması sonucunu doğuracak ciddi bir nükleer vakasının gerçekleşmesi halinde insan sağlığının, kamuya ve özel kişilere ait mülklerin, çevrenin ve ekonominin geniş çapta etkileneceği şekilde ciddi sonuçların ortaya çıkabileceğinin farkındaydılar. Ayrıca nükleer enerji üretimini teşvik etmek isteyen devletler, vatandaşlarının refahını korumalarına ve nükleer bir kaza halinde mağdur olacak kişilerin

zararlarının uygun bir şekilde tazminini sağlamalarına yönelik sorumluluklarının da bilincindeydiler.

Ancak kamunun güvenlik ihtiyacının yanı sıra yeni nükleer tesislerin hayata geçebilmesi için, bu projelerde görev alacak potansiyel yatırımcıların, inşaatçıların, servis-teknoloji ve malzeme tedarikçilerinin de nükleer bir kazanın gerçekleşmesi sonucunda kazanın mağdurlarının sorumluluğa ilişkin olası talepleri nedeniyle yaşayacaklarına ilişkin finansal kaygılarının ortadan kaldırılması gerekmektedir. Çünkü sayılan tüm bu aktörler, olası bir kazanın yaratacağı sınırsız sorumluluk halinin finansal sonuçları nedeniyle işletmelerinin iflas etmesinden çekindikleri için, nükleer endüstrinin gelişimine katkıda bulunma konusunda şüphe içerisindeydiler.

Hükümetler, olası mağdurlar ve olası yatırımcılara ilişkin bu iki sorunun da ortak çözümü için nükleer enerji üretiminin yarattığı istisnai riskten kamunun korunması gerektiğini ve bunu yaparken de gelişmiş bir nükleer güç endüstrisinin ekonomik çıkarları ile yatırımcı ve tedarikçilerin yıkıcı tazminat talepleri karşısında korunmaları ihtiyacının uzlaştırılması gerektiğini fark ettiler. Böylelikle endüstrinin gelişimine yönelik hukuki ve finansal engeller ortadan kaldırılırken, masum üçüncü kişilerin uğrayacağı olası zararların tazmininin garanti altına alınması bir sonraki hedef haline gelmiştir. Ancak bu çözümün hayata geçirilmesi karşısındaki en büyük engel haksız fiil hukukuna ilişkin olağan kuralların konvansiyonel risklere uygulanmasında hiçbir sorun yokken; nükleer kazalara uygulanması halinde olası mağdurlara yardım etmekten ziyade onların zararlarını tazmin etmede sorun yaşamalarına neden olacak olmasıdır. Çünkü mağdurlar olası bir kaza sonucunda özellikle de konunun karmaşık teknolojik ayrıntılar içermesi nedeni ile nükleer kazaya karışan kişilerden (tesisi dizayn eden mi, inşa eden mi yoksa tesisin tedarikçisi mi, vs.) hangilerinin hukuki olarak sorumlu olacağını ayırt etmede zorlanacaklardır. Ayrıca haksız fiil hukukuna ilişkin olağan kurallar, mağdurların kazaya ilişkin failerin biri ya da birçoğunun davranışları ile kaza arasında bir illiyet bağı kurmalarını da

gerektirecektir. Bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için bahsi geçen olağan kurallardan uzaklaşmak, nükleer güç üretiminde yer alan olağanüstü risklerin dikkate alındığı özel bir rejimin formüle edilmesinin yolunu açmıştır. Günümüzde bu rejim birçok sanayileşmiş ülkede kabul gören uluslararası nükleer sorumluluk hukukunun da temelini oluşturmaktadır¹.

Bu çalışma kapsamında öncelikle nükleer enerjinin üretimi ve bu süreç zarfında meydana gelmiş olan önemli kazalar hakkında kısaca bilgi verilecek, ardından da uluslararası nükleer sorumluluk hukuku rejimi ele alınacaktır.

1. NÜKLEER ENERJİNİN TANIMI

20. yüzyılın ortalarına doğru 2000 yıldır kabul gören ‘Her maddenin atom adı verilen ve bölünemeyen parçacıklardan oluştuğu’ na ilişkin önermenin yanlış olduğu ortaya çıkmış; bunun sonucunda da 1938 yılında Otto Hahn, Fritz Strassman, Lise Meitner ve Otto Frisch adlı Alman fizikçiler, Uranyum üzerinde yaptıkları denemeler sonucunda atom çekirdeğini parçalamayı başarmışlardır. Takip eden yıllarda Amerikalı fizikçi Enrico Fermi, zincirleme reaksiyonu kontrol altına almayı başararak, 1942 yılında nükleer enerjinin üretilmesine olanak sağlamıştır. Bu üretim, basit bir anlatımla ağır radyoaktif (Uranyum gibi) atomların bir nötronun çarpması ile daha küçük atomlara bölünmesi (filyon) veya hafif radyoaktif atomların birleşerek daha ağır atomları oluşturması (füzyon) sonucu çok büyük bir miktarda enerji açığa çıkmasına dayanır.

Bu sürecin gerçekleştirilerek, nükleer enerjinin ortaya çıkarılması ve diğer enerji tiplerine dönüştürülmesi için nükleer reaktörler kullanılmaktadır. Sıcak savaşı izleyen soğuk savaş yıllarında gerek geleneksel enerji kaynaklarının tükenebilir doğası gerekse petrol fiyatlarında politik sebepler nedeniyle yaşanan ani dalgalanmalar nükleer enerjinin silah üretimi dışında ‘barışçıl’ amaçlar için kullanımına

¹ Julia Schwartz, “*Liability and Compensation for Third Party Damage Resulting from a Nuclear Incident*” içerisinde **International Nuclear Law: History Evolution and Outlook** , OECD Publications, 2010, s. 307-308 (OECD 2010, s:307-355)

yaygınlık kazandırmıştır. Böylece ardi ardına gelişmiş ülkelerde radyoaktif maddelerin kullanılarak elektrik enerjisinin üretildiği Nükleer Enerji santralleri kurulmaya başlanmıştır².

2. ÖNEMLİ NÜKLEER KAZALAR

Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA), nükleer ve radyasyon kazasını/felaketini “herhangi bir biçimde ve sebeple radyoaktif materyallerin ortaya çıkmasına sebep olan/olabilecek ve başka bir ülke için radyolojik güvenlik anlamı taşıyabilecek uluslararası sınır aşan bir salınımla sonuçlanan/sonuçlanabilecek aktivite ve tesisleri içeren her tür olay”³ olarak tanımlamaktadır. 1940’lardan günümüze çok sayıda nükleer kaza olmuştur⁴. Bunlardan en önemlilerine kısaca aşağıda değinilmeden evvel belirtmek gerekir ki; IAEA, bu nükleer kazaların etkilerini esas almak suretiyle kazaların şiddetini belirlemede Uluslararası Nükleer ve Radyolojik Hadise Ölçeğini (INES) kullanmaktadır. 1’den başlayıp 7’ye kadar devam eden ölçek logaritmiktir ve her artan seviye, bir önceki seviyede yer alandan yaklaşık on kat daha şiddetli bir kazayı temsil etmektedir. Böylelikle (0) olarak belirtilen seviye “Güvenlik Açısından Önemsiz” kabul edilirken, (1) seviyesi “Anormali”yi, (2) seviyesi “Olay” olduğunu, (3) seviyesi “Ciddi Olay”ı, (4) seviyesi “Yerel Sonuçları Olan Kaza”yı, (5) seviyesi “Geniş Sonuçları olan Kaza”yı, (6) “Ciddi Kaza”yı ve son olarak (7) seviyesi de “Büyük Kaza”yı işaret etmektedir⁵. Bu seviyelerin halka, çevreye ve üretim tesislerine verilen zararı sınıflandırmaları aşağıdaki şekildedir⁶:

²Nükleer Enerji Dosyası, (Çevrimiçi) <http://www.elektrikport.com/teknik-kutuphane/nukleer-enerji-dosyasi-1-bolum/8888?#ad-image-0>, 10.01.2014

³IAEA Safety Glossary Terminology Used in Nuclear Safety and Radiation Protection, (Çevrimiçi) http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1290_web.pdf

⁴Önemli nükleer kazaların listesi için bkz. (Çevrimiçi) <http://www.greenpeace.org/international/en/campaigns/nuclear/safety/accidents/>, 11.01.2014

⁵International Atomic Energy Agency, **The International Nuclear and Radiological Event Scale**, (Çevrimiçi) <http://www.iaea.org/Publications/Factsheets/English/ines.pdf>, 11.01.2014

⁶ **Türkiye Atom Enerjisi Kurumu**, (Çevrimiçi) <http://www.taek.gov.tr/acil-durumlar/kaza-ve-tehlike-durumu/372-uluslararasi-nukleer-olay-olcegi-ines.html>,

Ulusallararası Nükleer Sorumluluk Rejimi Çerçevesinde Sivil Amaçlı Nükleer Santral İşletenin Hukuki Sorumluluğu

Tablo-1: INES Seviyelerinin Genel Tanımı			
INES Seviyesi	Halk ve Çevre	Radyolojik Bariyerler ve Kontrol	Derinliğine Savunma
Büyük Kaza Seviye 7	☐ Büyük miktarda radyoaktif madde salımı, geniş alanda planlı bir şekilde uzun süreli önlem alınmasını gerektiren sağlık ve çevresel etkiler.		
Ciddi Kaza Seviye 6	☐ Önemli miktarda radyoaktif madde salımı, planlanmış önlemlerin uygulanması gereklidir.		
Geniş Sonuçları Olan Kaza Seviye 5	☐ Sınırlı miktarda radyoaktif madde salımı, planlanmış önlemlerin bir kısmının uygulanması gereklidir. ☐ Radyasyon sebebiyle ölüm gerçekleşmesi.	☐ Reaktör korunda ciddi hasar meydana gelmesi. ☐ Tesis içerisinde halkı etkileme olasılığı yüksek olan, büyük miktarda radyoaktif madde salımı. Büyük bir kritiklik kazası ya da yangın bu tür bir olaya sebep olabilir.	
Yerel Sonuçları Olan Kaza Seviye 4	☐ Az miktarda radyoaktif madde salımı, yerel besin kontrolünden başka bir önlemin uygulanması beklenmez. ☐ Radyasyon sebebiyle en az bir ölümün gerçekleşmesi.	☐ Yakıt erimesi veya yakıt hasarı sonucu kor envanterinin %0,1'inden fazlasının salımı. ☐ Tesis içerisinde halkı etkileme olasılığı yüksek olan, sınırlı miktarda radyoaktif madde salımı.	
Ciddi Olay Seviye 3	☐ Çalışanlar için izin verilen yıllık doz miktarının on katını aşan radyasyona maruz kalma. ☐ Radyasyonun yanık gibi ölümcül olmayan deterministik etkilerinin görülmesi.	☐ Bir çalışma alanında 1 Sv/saat'in üzerinde doz hıza maruz kalma. ☐ Bir alanda tasarımda beklenmeyen şekilde, halkın etkilenmesi olasılığı düşük olan ciddi kontaminasyonun olması.	☐ Bir nükleer tesiste alacak güvenlik önleminin kalmadığı, kazaya yakın durum. ☐ Kayıp ya da çalınmış yüksek aktiviteli, zırlı radyasyon kaynağı. ☐ Gönderildiği adrese ulaşmamış, bulunduğu yerde kaynağı idare etmek için yeterli prosedürlerin olmadığı, yüksek aktiviteli zırlı radyasyon kaynağı.
Olay Seviye 2	☐ Halktan bir bireyin 10 mSv'in üzerinde radyasyon dozuna maruz kalması. ☐ Bir çalışanın yıllık izin verilen miktarının üzerinde radyasyon dozu alması.	☐ Bir çalışma alanında doz hızının 50 mSv/saat'in üzerinde olması. ☐ Tesisin tasarımında beklenmeyen, önemli ölçüde kirlenme olması.	☐ Güvenlik önlemlerinde gerçek bir sonuca yol açmayan önemli arızalar oluşması. ☐ Güvenlik önlemleri hasar görmemiş, yüksek aktiviteki kayıp kaynak, cihaz ya da taşıma paketi bulunması. ☐ Yüksek aktiviteli radyasyon kaynağının uygun olmayan şekilde paketlenmesi.
Anomali Seviye 1			☐ Halktan birinin yıllık izin verilenin üzerinde radyasyon dozu alması. ☐ Derinliğine savunmanın önemli miktarda hasar görmediği, güvenlik bileşenlerindeki küçük problemler. ☐ Düşük aktiviteli kaynak, cihaz ya da taşıma

1. Cosmos 954

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) tarafından uzaya fırlatılan ve nükleer reaktör aracılığıyla faaliyetini yürüten Cosmos 954 adındaki uydu, 1979 yılında Kanada üzerinden geçerken infilak etmiş ve parçalanan uydudan yeryüzüne ulaşan parçalar nedeniyle Kanada'nın bazı bölgeleri radyasyondan etkilenmiştir. Kirlenmenin sonuçlarının bertaraf edilmesi amacıyla Kanada hükümeti SSCB'den 15. 000. 000 USD. tazminat istemiş. En nihayetinde taraflar 7. 500. 000 USD tazminat üzerinde anlaşmışlardır⁷.

2. Üç Mil Adası Kazası

3 Mart 1979 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri Three Mile Island'da (TMI) Metropolitan Edison Şirketi (MEC) tarafından işletilen nükleer reaktör (TMI-2) kısmen erimiştir. Bu hadise INES ölçeğine göre 5 şiddetinde bir nükleer hadisedir. Bu hadisenin genel sağlık üzerindeki etkisini incelemek üzere Çevresel Koruma Ajansı, Sağlık Departmanı, Sağlık ve İnsan Servisleri ve Enerji Departmanı gibi devlet dairelerinin yanı sıra birçok bağımsız grup araştırma yapmış ve sonuç olarak TMI-2 çevresinde yaklaşık 2 milyon kişinin bahsi geçen olay sırasında 1 millirem civarında radyasyona maruz kaldığı ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen oranın göğüs röntgeni sırasında maruz kalınanın altıda biri olması göz önüne alındığı takdirde, Pittsburgh ve Kolombiya Üniversitelerinin araştırmaları sonucunda reaktörde gerçekleşen zararın büyüklüğüne nazaran çevreye ve bireylerin sağlığına etkilerin önemsiz düzeyde olduğu yönünde vermiş oldukları beyanat anlam kazanmaktadır⁸. Kaza 5. seviyede bir kaza olmasına rağmen santral çalışanları veya yakındaki kişiler arasında hiçbir ölüme yol açmamıştır. Ancak Üç Mil Adası kazası, nükleer enerjinin küresel gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Şöyle ki; 1963-

⁷ Daha fazla bilgi için bkz. **Settlement of Claim between Canada and the Union of Soviet Socialist Republics for Damage Caused by "Cosmos 954" (Released on April 2, 1981)**, (Çevrimiçi) http://www.jaxa.jp/library/space_law/chapter_3/3-2-2-1_e.html, 10.01.2014

⁸ United States Nuclear Regulatory Commission, **Backgrounder on the Three Mile Island Accident**, (Çevrimiçi) <http://www.nrc.gov/reading-rm/doc-collections/fact-sheets/3mile-isle.html>, 10.01.2014

1979 yılları arasında yeni reaktörlerin inşasının sayısı her yıl sürekli artmaktayken, bu kazanın ertesinde ABD’de yapım aşamasındaki reaktörlerin sayısı hızla düşmüştür. Bunun sonucunda da 1980-1984 yılları arasında toplam 51 Amerikan nükleer reaktör projesi iptal edilmiştir⁹.

3. Kyshtym Patlaması

29 Eylül 1957 tarihinde SSCB’ne bağlı Kyshtym’de, sıvı atık tankının soğutma sisteminde gerçekleşen bir arıza nedeniyle patlaması neticesinde yeraltı depolama ünitesinin içinden 70-80 ton radyoaktif maddenin sızması sonucu binlerce kilometrekare alan kirlenmiştir. 6. Seviyede bir kaza olarak kabul gören ve 1970’lerin ortasına kadar devlet sırrı olarak saklanan bu kaza neticesinde 30’a yakın köyün haritadan tamamen silindiği bilinmektedir¹⁰.

4. Çernobil. Felaketi

26 Nisan 1986 yılında Ukrayna’da güç reaktöründeki güvenlik sisteminin test edilmesi sırasında reaktör operatörlerinin bir seri hatası sonucu gerçekleşen Çernobil felaketi, INES ölçeğine göre 7 şiddetinde bir nükleer hadisedir¹¹. Reaktördeki korun erimesi sonucunda gerçekleşen patlama nedeniyle Ukrayna ve Belarus’ta geniş toprak alanları kirlenmiş ve radyoaktif bulutlarla taşınan radyasyon Kuzey ve Orta Avrupa’da göreceli kirlenmeye neden olmuştur¹².

5. Fukushima Nükleer Santral Kazası:

1979’daki Üç Mil Adası ve 1986’daki Çernobil kazalarını izleyen yıllarda iklim değişikliğinin sonuçlarına ilişkin artan bilinçlenme ve enerji

⁹ EDAM- Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi, **Nükleer Enerjiye Geçişte Türkiye Modeli**, EDAM Yayınları, 2012, s.53

¹⁰Greenpeace, **Nuclear Accidents**, (Çevrimiçi) <http://www.greenpeace.org/international/en/campaigns/nuclear/safety/accidents/>, 11.01.2014

¹¹ International Atomic Energy Agency, **The International Nuclear and Radiological Event Scale**, <http://www.iaea.org/Publications/Factsheets/English/ines.pdf>, 11.01.2014

¹²Greenpeace, **Nuclear Accidents**, (Çevrimiçi) <http://www.greenpeace.org/international/en/campaigns/nuclear/safety/accidents/>, 11.01.2014

bağımlılığına ilişkin ciddi endişeler nedeniyle nükleer enerji, yeniden eski popülerliğini kazanmaya başladığı sırada gerçekleşen Fukuşima kazası Çernobil'den bu yana, belki de tarihte yaşanan nükleer kazalar arasında en kötüsü olarak nitelendirilmiştir. 11 Mart 2011 tarihinde başlayan bir dizi olay neticesinde gerçekleşen kaza esas itibariyle Fukuşima'daki reaktörlerin tasarımcılarının, bir deprem sonucu oluşabilecek tsunaminin, deprem sonrası reaktörü stabilize etmesi beklenen yedek sistemi etkisiz hale getireceğini öngörememelerinden kaynaklanmıştır¹³.

2011'deki Tōhoku depremi ve ertesinde oluşan tsunaminin Fukushima nükleer tesislerinde neden olduğu yedek güç ve muhafaza sistemlerindeki büyük hasar, Fukuşima I nükleer tesisi reaktörlerinin bazılarının aşırı ısınmasına yol açmıştır. Bunun sonucunda Reaktörlerin her birinde gerçekleşen kazalar, Radyolojik Hadise ölçer tarafından ayrı ayrı incelenmiş, böylece reaktörlerden üç tanesinin seviye 5, bir tanesinde seviye 3 ve durumun bütününde ise seviye 7 olarak derecelendirilmiştir. Kaza sonucunda santral etrafında 20 km'lik bir alan yasak bölge ilan edilmiş ve 30 km'lik gönüllü bir tahliye bölgesi oluşturulmuştur¹⁴.

Çernobil'den sonra 2. en büyük nükleer kaza olan Fukushima hadisesi, aynı Çernobil gibi nükleer enerjiye karşı toplumsal tepkilerin oluşmasına vesile olmuştur. Olaydan sonra nükleer santrallere ilişkin en sert tepkiler Almanya ve İtalya'dan gelmiş; 30 Haziran 2011'de Almanya, 2022 yılına dek nükleer santralleri aşamalı olarak kapatma kararı alırken, İtalya'da yapılan bir referandum sonucunda halkın %95'lik bir kesimi yeni nükleer santrallerin açılmasına yönelik 'hayır' oyu kullanmıştır. İsviçre ve Finlandiya, yeni nükleer santral kurma çalışmalarını geçici olarak durdurduğunu açıklamıştır. Nükleer santraller işleten diğer ülkeler ise güvenlik önlemlerini artırmıştır. Fransa ve ABD'de gibi nükleer enerjinin hayati rol oynadığı ülkelerin kamuoylarında dahi yeni nükleer

¹³ EDAM, **Nükleer Enerjiye Geçişte Türkiye Modeli**, s.53

¹⁴ IAEA, **International Fact Finding Expert Mission of the Nuclear Accident Following the Great East Japan Earthquake and Tsunami Preliminary Summary**, 24 May- 1 June 2011, (Çevrimiçi) <http://www.iaea.org/newscenter/focus/fukushima/missionsummary010611.pdf>

santrallerin yapımına ilişkin hoşnutsuzluklar ağırlıklı olarak dile getirilmeye başlanmıştır¹⁵.

3. SİVİL AMAÇLI NÜKLEER SANTRAL İŞLETENİN HUKUKİ SORUMLULUĞU

3.1. Devletlerin Uluslararası Hukukun Yasaklamadığı Eylemlerinden Doğan Zararlara İlişkin Hukuki Yükümlülük (Civil Liability) Rejimleri

Devletlerin haksız fiillerinden kaynaklanan çevresel zararlardan doğan sorumluluklarına ilişkin hukukun gelişiminin zor olması ve bu sorumluluğa ilişkin genel özen gösterme standardının kirlenmenin menşei olan ülkeye karşı zararın tazmininin yönlendirilmesi olasılığını sınırlandırması nedeniyle Uluslararası Hukuk Komisyonu (**International Law Commission- ILC**), 1978’de Uluslararası Hukukun Yasaklamadığı Eylemlerden Doğan Zararlara İlişkin Yükümlülük maddeleri üzerinde çalışmaya başlamıştır¹⁶. Buna göre bu rejim, öngörülemez veya öngörülebilir olmakla birlikte devlet tarafından uygun ilgi gösterilmiş olsa dahi önlenemez özellikte olan ve ciddi sınır ötesi zarar riski içeren faaliyetler için kusursuz sorumluluk standardı temelinde olacaktır.

Bu rejimin kavramsal temeli, faaliyeti yürüten devletin veya ilgili faaliyetlerin yürütüldüğü idari bölgenin tarafında hata/suç olmamasıdır. Bu yüzden ILC, kusurlu eylem veya ihmale ilişkin önceden bir sorumluluk (responsibility) bulgusu olmadan geçerli olacak yükümlülük (liability) kuralları sunmaya çalışmıştır. Kavramsal temel, belirli faaliyetlerin maliyet-fayda açısından haklı görülebilmesi ve yasaklanmamasıdır. Ancak bunlar hasara yol açarsa, “kırleten taraf anaparayı öder” ve “tazminat adaleti” ilkeleri, zarar gören devletin zararının zarara yol açan devlet tarafından tazmin edilmesini önerir. Bu yaklaşım devletlerin hukuki yükümlülüğü (liability) konusunun

¹⁵ Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği, **Nükleer Enerjinin Sonu mu? Fukushima’dan Sonra Alternatif Enerji Politikalarına Uluslararası Bir Bakış**, Sena Ofset, İstanbul, 2012, s.7

¹⁶ J. Brunnee, “*On Sense and Sensebility: Reflections on International Liability Regime*”, **ICLQ** Vol 53, April 2004, s.354-355 (s:351-368)

devletlerin sorumluluğu (responsibility) konusundan ayrılmasıyla sonuçlanmıştır¹⁷.

Yapılan taslak çalışmalarının sürekli eleştiriye uğraması üzerine, ILC, hukuki yükümlülük konusunu, bir kısmı “tehlikeli faaliyetlerden kaynaklanan sınır ötesi zararların önlenmesine ilişkin hukuki yükümlülük” ve bir kısmını da “tehlikeli faaliyetlerden kaynaklanan sınır ötesi zararların ortaya çıkması halinde bu zararlı sonuçlara ilişkin hukuki yükümlülük” olacak şekilde ikiye ayırarak ele almaya karar vermiştir. “Önleme”ye ilişkin ilk kısım, 2001’de zararın önlenmesine ilişkin devletlerin ana yükümlülüğü hakkında taslak konvansiyonun kabulüyle tamamlanmıştır¹⁸.

Taslak konvansiyon, ciddi sınır ötesi zarar riskinin önlenmesini veya en aza indirgenmesini hedefleyen temel uygulama kurallarının ana hatlarını belirtmektedir (Madde 1 ve 3). Diğer bir ifadeyle, taslak konvansiyonun temel mantığı; devletler arasındaki risk yönetimi, işbirliği ve danışmanlık ihtiyacıdır. Zarar, geniş çerçevede “kişilerin, malların ve çevrenin uğradığı zararlar” olarak tanımlanmaktadır ama çevreyi nelerin oluşturduğuna dair bir tanım yoktur. Taslak konvansiyona ilişkin şerhte; ciddi zarara yol açma riskinin, “bir kazanın gerçekleşme ihtimali” ile “kazanın zararlı etkilerinin şiddeti”nin birleşik etkisini ifade ettiği açıklanmaktadır¹⁹.

ILC’nin uluslararası çevre hukukunun temel standardı olarak gördüklerine bağlı kalarak, önleme görevi için istenen ilgi düzeyi, özen gösterme yükümlülüğüdür. Bu yükümlülük, menşe devletin yol açtığı ciddi sınır ötesi zararın önlenmesi için gerekli olan tüm tedbirlerin kabulünü kapsamaktadır (Madde 3). Taslak konvansiyon, ciddi sınır aşan

¹⁷ Malgosia Fitzmaurice, “*International Responsibility and Liability*”, **the Oxford Handbook of International Environmental Law** içerisinde, Oxford University Press, Online Basım 2012, s. 11

¹⁸ Ayşe Nur Tütüncü, “*Milletlerarası Hukuk Komisyonu’nun 53’üncü Oturumunda Kabul Edilen 2001 Tarihli Taslak Çerçevesinde Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Sınır Aşan Zararın Önlenmesi Sorununa Bir Bakış*”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, Y:22, S:2, 2002, s.892-893

¹⁹ Malgosia Fitzmaurice, **a.g.e.**, s.11

zararların önlenmesine katkıda bulunması gereken, devletler arasındaki bazı önemli usuli yükümlülükleri de teyit etmektedir. Bunlar; işbirliği (Madde 4); bildirim ve bilgilendirme (Madde 8); önleyici tedbirlere ilişkin danışmanlık (Madde 9); ve bilgi alışveriştir (Madde 12)²⁰.

Taslak konvansiyon, , ciddi sınır ötesi zararın önlenmesi veya riskinin en aza indirgenmesi için kabul edilecek tedbirler bakımından mümkün olan en iyi çözümü bulmak için devletlerin birbirlerine danışmalarını vurgulamaktadır (Madde 9(2)). Madde 10'da, adil bir çözüm için dikkate alınacak etkenler listesi sunulmuş; ancak bu tahdidi olarak yapılmamıştır. Taslak konvansiyonun bir diğer önemli özelliği de çevre prosedürü kurallarının içeriğini netleştirmesi ve en önemlisi, özen gösterme yükümlülüğünü uluslararası çevre sorumluluğunun temel standardı olarak onaylamasıdır²¹.

Taslak konvansiyonun ikinci bölümündeki “hukuki yükümlülük” kısmı ise, tehlikeli faaliyetler nedeniyle gerçekleşen sınır ötesi zararlardan kaynaklanan zararın paylaşılmasının hukuki rejimine odaklanmaktadır. ILC halen “Uluslararası Hukuka Uygun Eylemler Sonucu Oluşacak Zararlardan Sorumluluk” taslağı üzerinde çalışmaktadır; bu projede odak noktası, devletin sorumluluğundan hukuki sorumluluğa geçmiştir.

Devletlerin, devlet sorumluluğu (responsibility) veya yükümlülüğü (liability) rejimleri kapsamındaki çevre hasarı ile ilgili doğrudan hukuki yükümlülüklerinin tespit edilmesindeki doğal zorluklar göz önüne alınarak hukuki yükümlülük rejimleri temelinde alternatif bir sistem geliştirilmiştir. Bu rejimler gerek zararın gerçekleştiği devletteki, gerekse kirlenen tarafın tabi olduğu devletteki ulusal mahkemelerin, yerleşik oldukları ülke dışında zarara yol açan gerçek tarafların hukuki yükümlülüğü (liability) ile ilgili davalar hakkında karar verme yetkisini kabul etmektedir. Böylece, bu gibi kararlar, anlaşmaya taraf olan diğer

²⁰ Draft Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, with Commentaries, Yearbook of the International Law Commission, 2001, vol. II, Part Two, s.153-165

²¹ Malgosia Fitzmaurice, *a.g.e.*, s.12

devletlerde de uygulanabilmektedir. Bu sistem, büyük ölçüde devlet sorumluluğu (responsibility) veya yükümlülüğü (liability) sistemindeki eksikliklerin telafisi için amaçlanan birtakım hedefleri belirlemek için de kullanılmıştır. Böylece, sistem önce “kirleten taraf öder” ilkesinin vücut bulmuş hali olarak algılanmıştır, ama ileride de bahsedileceği üzere, sistem tamamen bu şekilde değildir. İkinci konu, sistemin ultra-tehlikeli faaliyetler ile ilgili olarak bir mutlak bir yükümlülük (liability) ilkesi tesis etmek için kullanılmış olmasıdır. Üçüncü konu, sistemin, özellikle mevcut hukuki mesuliyet rejimlerindeki son protokollerle, çevre hasarının da bir hasar talebi olarak dâhil edilmesini netleştirmek için kullanılmış olmasıdır. Dördüncü konu, sistemin, petrol ve diğer tehlikeli kargoların deniz nakliyatı ve nükleer faaliyetler gibi, gereken özen gösterilse de zarara yol açabilme riski taşıyan ancak ekonomik açıdan yararlı olan faaliyetlere ilişkin yükümlülükleri belirlemek için kullanılmakta olmasıdır²².

Hukuki Yükümlülük rejimleri başlangıçta ultra-tehlikeli faaliyetlerin belirli şekilleri ile ilgili olarak, özellikle nükleer faaliyetler ve gemilerin yol açtığı petrol kirliliği ile ilgili rejimlerde ortaya çıkmıştır. Hatta bu iki rejim hala hukuki yükümlülük rejimlerinin en belirgin örnekleri olarak kalmaya devam etmektedir. Ancak, kavram zamanla daha geniş bir tabana yayılmıştır.

Böylece, devletler, hukuki yükümlülük rejimlerini, çok taraflı çevre sözleşmelerinin (MEA) kapsamında oluşturulan daha genel rejimlere dâhil etmeye başlamıştır. Örneğin; Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Hareketlerinin ve Bertarafının Kontrolü hakkında 1989 Basel Konvansiyonu’nun (Basel Konvansiyonu) Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Hareketlerinden ve Bertarafından Kaynaklanan Hasarlar için Yükümlülük ve Tazminat hakkında 1999 Basel Protokolü gibi.

Nükleer ve petrol kirliliğine ilişkin hukuki yükümlülük rejimlerinin hukuki yükümlülük rejimlerine özgü bazı ortak özellikleri vardır. Çünkü

²² Thomas Gearing ve Markus Jachtenfuchs, “*Liability for Transboundary Environmental Damage Towards a General Liability Regime?*”, **Eur. J. Int’l L.**,1993, s.92-94

bunlar büyük ölçüde MEA tabanlı hukuki yükümlülük rejimleri temelinde oluşturulmuştur. Bu özellikler, tesis işleteninin kesin hukuki yükümlülüğünü (liability), bu hukuki yükümlülüğün belirli bir tavanda sınırlandırılmasını ve işletenin hukuki yükümlülüğünü kapsayan zorunlu bir sigorta veya diğer bir mali teminat fonunu kapsamaktadır. Ayrıca, bu yükümlülüğün üst sınırının tarafların gördüğü zararların karşılanması için yeterli olamayabileceği göz önüne alınarak, birtakım düzenlemelerle (genellikle tamamlayıcı konvansiyonlarla) ek tazminat kademeleri sunulmuştur. Nükleer yükümlülük bakımından bu ek kademe bizzat devletler tarafından ve petrol kirliliği durumunda da petrol endüstrisi tarafından karşılanmaktadır. Bir diğer ortak özellik de nükleer kirlilik ve petrol kirliliği rejimlerinin çevreye verilen zararı, temelde, etkilenen çevrenin eski haline getirilmesinin maliyetleri halinde kabul etmesidir.

Hukuki Yükümlülüğe ilişkin düzenlemelerin, belirli çevresel hasar türleri için uygun olmamalarına neden olan kendine özgü birkaç sorunu daha vardır. Bunlar, zararların toprak kirlenmesinin ayırt edilebilmesine kıyasla küresel iklim değişikliği, ozon tabakasının delinmesi, sınır ötesi hava kirliliği ve deniz kirliliği gibi hasar, faaliyet ve davalı arasında neden-sonuç ilişkisinin kurulmasında zorluk olduğu durumlar şeklindedir²³.

3.2. Nükleer Zararlardan Doğan Hukuki Mesuliyet Rejimi

Modern teknoloji devletler ve vatandaşları arasında ekonomik ve sosyal bağlar kurmaya devam ettikçe, bu insan elinden çıkma teknolojilerin yan ürünleri ve olumsuz etkilerinden kaynaklanan ciddi kazalar da artan bir sıklıkta uluslararası bir boyut kazanacaktır. Bunlar arasında nükleer afetler, uzay kazaları, petrol sızıntıları ve tehlikeli maddelerden kaynaklanan kirlenme gibi hususlar uluslararası düzenlemelerin ana hedefleri haline gelmiş; politik protestolar teknolojik

²³ Malgosia Fitzmaurice, **a.g.e.**, s.12-13

kazaların kontrolüne ilişkin birtakım hukuki önlemlerin alınması ile sonuçlanmıştır²⁴.

Nükleer çağın arifesinde insanlık, daha önce örneği görülmemiş bir güçle karşı karşıya kalmıştır. Bu güçten kaynaklanabilecek tehlikeler-kontrol altına alınmadığı takdirde- insan kontrolünün ötesinde, geri dönüşü olamayacak yıkıcı sonuçlara yol açma potansiyeli taşımaktadır. Bu tehlikeler, nükleer gelişmeleri takip eden erken dönemde genelde askeri amaçlı nükleer silah testlerinden ve nükleer tesislerden kaynaklanmıştır. Belli önleyici tedbirlere rağmen gerçekleşen birtakım olaylar ulusal yetki ve kontrolün ötesinde bu aktivitelerin yasallığına ilişkin ciddi soruların dile getirilmesine neden olmuştur.

Bu olaylardan ilki Mart 1954'te Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Güney Pasifikteki Eniwetok Atolünde gerçekleştirmiş olduğu nükleer testlere ilişkindir. Bunu Ocak 1957 yılında Birleşik Krallık tarafından Noel adalarının civarındaki açık denizlerde gerçekleştirilen hidrojen bombası testleri takip etmiştir. Bahsi geçen her iki ülke de bir "tehlike alanı" tesis etmelerine ve de bu testlerden dolayı çevredeki gemi ve hava taşımacılığında ve balıkçılık faaliyetlerinde gerçekleşebilecek olası zararlara karşı önemli birtakım hazırlıklar yapılmasını ve önlemlerin alınmasını taahhüt etmelerine rağmen, çevre bölgelerde radyoaktif kirlenmenin gerçekleştirilmesinin önüne geçememişlerdir. Eniwetok Atolünde ABD tarafından gerçekleştirilen nükleer testler bazı Japon balıkçılarının radyoaktiviteye maruz kalmalarına ve hatta içlerinden birinin ölümüne yol açmıştır. Bunun sonucunda ABD, uluslararası yükümlülüğü (international liability) kabul etmemekle birlikte testler nedeniyle Japonya'daki balıkçılık endüstrisinin uğradığı zararın ve de Japon balıkçıların yaşadığı fiziksel zararın tazmini için 2 milyon Amerikan Dolarını *ex gratia* (lütuf) tazminatı olarak Japonya'ya ödemiştir²⁵.

²⁴ Xue Hanqin, **Transboundary Damage in International Law**, Cambridge University Press, Birleşik Krallık, 2003, s. 19

²⁵ Xue Hanqin, **a.g.e.**,s. 20

Benzer bir şekilde 1966 ve 1974 yılları arasında Fransız hükümeti de Güney Pasifikteki Mururoa Atolünde atmosfere ilişkin bir seri nükleer test çalışmaları yürütmüştür. Bu çalışmalar sonucunda çevre bölgelere ilişkin doğrudan bir zarar rapor edilmediyse de Avustralya ve Yeni Zelanda, Fransa'ya karşı açık denizlerde nükleer test gerçekleştirmenin hukuka aykırılığına ilişkin bir karar alınabilmesi amacıyla Uluslararası Adalet Divanına başvurmuşlardır. Her ne kadar ilgili divan, Fransa'nın testlere devam etmekten vazgeçmesi nedeniyle Avustralya ve Yeni Zelanda'nın taleplerinin dayanağının ortadan kalktığını öne sürerek davada esasa ilişkin bir karar vermemiş olsa da, bu olaylar devletlerin açık denizlerin ortak alanlarına verdikleri çevresel zararlardan kaynaklanan sorumluluklarına ilişkin doğrudan bir tartışmanın doğmasına sebep olmuş²⁶; 1963 yılında Nükleer Silah Testlerinin Yasaklanmasına İlişkin Anlaşma²⁷ sonucunda atmosferde, dış uzayda ve su altında bu tarz testlerin yapılması yasaklanmıştır.

Ancak nükleer riskler tek başına askeri faaliyetlerden kaynaklanmaz. Nükleer enerjinin, güç santrallerinde kullanılması gibi barışçıl kullanımı da zaman zaman yıkıcı sonuçlar doğurabilir. Son 50-60 yılda gerçekleşen birtakım kazalar da sivil amaçlı nükleer faaliyetlere ilişkin daha büyük bir endişenin doğmasına neden olmuştur. Her ne kadar gerek 1957 tarihli Windscale kazası gerekse 1979 tarihli Three Mile Adası kazası sonucunda hatırı sayılır miktarda radyoaktif sızıntı gerçekleşmesine

²⁶ Xue Hanqin, *a.g.e.*, s. 21

²⁷ Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği ve İngiltere temsilcilerinin 15 Temmuz - 5 Ağustos 1963 tarihleri arasında Moskova'da yaptıkları görüşmeler sonucunda 5 Ağustos, 1963 tarihinde Moskova'da imzalanan "Atmosferde, Dış Uzayda ve Su Altında Nükleer Testler Yapılmasını Yasaklayan Anlaşma"nın iki ana hedefi vardı. Bunlardan ilki atmosferde yapılmış olan çok sayıda denemelerin yarattığı radyoaktif kirliliği sınırlandırmak ve de nükleer silah yapmaya çalışacak olan ülkelerin çalışmalarını, denemeleri kısıtlama yoluyla zorlaştırmak. Bu ikinci sebepten dolayı, 1960'dan beri nükleer silah yapma yolunda ilerleyen Fransa ile Çin'in yanı sıra Arnavutluk, Kamboçya, Kongo, Küba, Gine, Kuzey Vietnam, Kuzey Kore ve Suudi Arabistan da bu anlaşmaya karşı çıkarak imzalamadılar. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Salih Özgür, "Soğuk Savaş ve Sonrası Dönemde Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanma Çabaları", Süleyman Demirel Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, s.147 ve devamı

rağmen 3. kişilere karşı zarar oluştuğuna ilişkin herhangi bir delil bulunamasa da²⁸ nükleer endüstrinin gelişimini destekleyen devletler, nükleer bir kazanın yansımalarının politik ve coğrafi sınırlarla sınırlandırılmayacağına farkına varmışlardır. Komşu bir devlette gerçekleşen nükleer bir kazadan mağdur olan diğer ülkedeki kişilerin zararlarının uygun bir şekilde tazmininin garanti altına alınabilmesi için birtakım uluslararası düzenlemelere gidilmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu durum özellikle dünyadaki nükleer tesislerin çoğunluğunun bulunduğu batılı devletler için elzem olmuştur. Ayrıca olası bir nükleer kazanın sonuçlarının ağırlığı, ulusal sigorta havuzlarının da işbirliği yapmasını gerektirmektedir. Böylelikle olası bir tazminat talebinin karşılanabilmesi için gerekli olan finansal garanti, müşterek ve mükerrer sigortalardan (**reasürans**) oluşan uluslararası bir sigorta piyasasının kaynaklarının etkin bir biçimde sıralanması ile mümkün olacaktır²⁹.

Bu gelişmeler sonucunda “nükleer mesuliyet” konusu ulusal kanunların yanı sıra uluslararası anlaşmalarda da düzenlenmeye başlamıştır. Bunlardan en önemlileri 1960 tarihli Nükleer Enerji Alanında Üçüncü Taraf Sorumluluğuna Dair Sözleşme (**Paris Sözleşmesi**)³⁰ ve 1963 tarihli Nükleer Hasara İlişkin Hukuki Sorumluluğa Dair Viyana Sözleşmesi (**Viyana Sözleşmesi**)³¹dir. Bunlardan Paris Sözleşmesi esasen Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü bünyesinde hazırlanan bölgesel

²⁸ Xue Hanqin, **a.g.e.**,s. 33, dipnot 49

²⁹ Julia Schwartz, **a.g.e.**, s. 313-314

³⁰ Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy of 29th July 1960, as amended by the Additional Protocol of 28th January 1964 and by the Protocol of 16th November 1982, Sözleşmenin İngilizce Metni için Bkz. (Çevrimiçi) http://www.oecd-nea.org/law/nlparis_conv.html. Sözleşmenin Türkçe metni için bkz. (Çevrimiçi) <http://ua.mfa.gov.tr/detay.aspx?2740>. Türkiye Cumhuriyeti bu anlaşmayı 28.10.1960 tarihinde imzalamış ve bu anlaşma 13.05.1961 tarihli Resmi Gazete yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

³¹ Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage, INF/CIRC/500, 20 March 1996, Sözleşmenin İngilizce Metni için bkz. (Çevrimiçi) <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/1996/inf500.shtml>, Türkiye Cumhuriyeti bu Anlaşmaya taraf değildir.

bir Sözleşmedir ve bu Sözleşmeye ek olarak Nükleer Enerji Alanında Hukuki Mesuliyete Dair Sözleşmeye Ek Protokol³² akdedilmiştir.

Diğer taraftan 1963 tarihli Nükleer Zararlardaki Sivil Sorumluluğa dair Viyana Sözleşmesi tüm devletlerin imzasına açık genel bir sözleşmedir. Ancak uzun bir süre Sözleşmenin tarafları çoğunlukla ülkelerinde nükleer tesis bulunmayan birkaç devletten oluşmuştur. Ancak Çernobil Felaketini takip eden yıllarda bu sayı Doğu Avrupa Devletlerinin de katılımıyla artmıştır³³.

Nükleer kazaların nükleer sorumluluk rejimine en büyük etkisi hiç kuşkusuz Çernobil nükleer felaketi sonucunda gerçekleşmiştir. 26 Nisan 1986'ta Eski Sovyetler Birliğine bağlı Kiev yakınlarındaki nükleer güç santralının 4 reaktöründen birinde gerçekleşen kaza sonucunda tarihin belki de en büyük teknolojik felaketlerinden biri gerçekleşmiş; aynı anda 500 adet Atom bombasının patlamasına denk bir sonuca yol açan kaza nedeniyle ilk etapta 9 milyon kişi hayatını kaybetmiştir. Devam eden günlerde birçok Avrupa ülkesinde yüksek oranda radyasyon tespit edilmiş; büyük miktarda tarımsal alan kirliliğe uğramış; OECD ülkeleri arasında coğrafi konumu nedeniyle Avustralya dışında diğer tüm üye ülkelerin radyoaktif kirliliğe maruz kaldığı ortaya çıkmıştır. Uzun vadede ise kazanın şu anki Belarus-Rusya ve Ukrayna başta olmak üzere birçok ülkenin insan popülasyonunun sağlığı üzerinde ciddi etkileri olduğu ortaya çıkmıştır³⁴.

Felaketin büyüklüğü sonucunda Batı Avrupa Devletleri ve uluslararası toplum, nükleer felaketin uluslararası doğasının farkına varmış ve bu açıdan nükleer çağda uzaklık kavramının bir şey ifade

³² Nükleer Enerji Sahasında Hukuki Mesuliyete Dair Sözleşmeye Ek Protokol (Paris, 28.01.1964) (T.C. İmza Tarihi: 10.04.1964-Uygun Bulma Kanunu: 01.06.1967-878-RG: 13.06.1967-12620-Düster: V (6/2) 2096-İmza tarihi olan 10.04.1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir-B.K.K.: 02.11.1967-6/9003-RG: 29.11.1967-12763-Düster: V (7/1) 145-Ek Protokol'ün Türkçe metni ayrıca 13.06.1967 tarih ve 12620 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.)

³³ 12 Kasım 1977 tarihinde yürürlüğe giren bu sözleşmenin 27 Ocak 2024 tarihi itibarıyla 40 katılımcısı vardır.

³⁴ Xue Hanqin, **a.g.e.**, s. 23

etmediği tecrübe edilmiştir. **Jürgen Grunwald** bu durumu “ *Nükleer güç bir kere kontrolden çıkmaya görsün, kişi açısından dünya küresi üzerinde nerede olursa olsun ‘burası’ ve ‘orası’ arasında bir farktan bahsetmek mümkün değildir, sadece tüm toplumu kapsayan tek bir ‘burası’ vardır*” şeklinde tanımlamıştır³⁵. Gerçekten de bu kaza sonucunda nükleer mesuliyete ilişkin uluslararası rejim, şartları ve kapsamı açısından daha güçlü bir hale getirilmiştir³⁶.

Bu çerçevede uluslararası toplum iki önemli adım atmıştır. Bunlardan ilki 1988 tarihli Viyana Sözleşmesi ile Paris Sözleşmesinin Uygulanmasına İlişkin Ortak Protokoldür³⁷. Bu protokol uyarınca Paris ve Viyana Sözleşmeleri arasında bir bağ kurularak daha geniş bir çerçevede nükleer rejimin uygulanabilir kılınması amaçlanmıştır³⁸. Ortak Protokol tarafları, her iki sözleşmeye de taraf kabul edilmektedir ve aynı vaka için iki sözleşmeden hangisinin geçerli olup hangisinin hariç tutulacağını belirlemek için “hukuk seçimi” kuralı sunulmaktadır. İkincisi ise 1997 tarihli Viyana Sözleşmesinde Değişiklikler Öngören Ek Protokol³⁹ ile gene aynı tarihli Nükleer Zararların İlave Tazminine İlişkin Konvansiyondur⁴⁰.

³⁵ Jürgen Grunwald, “The Role of Euratom”, ed. Peter Cameron, Leigh Hancher ve Wolfgang Kühn, Nuclear Energy Law After Chernobyl içinde, Londra, Graham&Trotman, 1988, s.33’ten aktaran Xue Hanqin, s. 23, dipnot 14

³⁶ Xue Hanqin, **a.g.e.**, s. 23,

³⁷ Ülkemiz tarafından 21 Eylül 1988 tarihinde imzalanan ve 28/10/2005 tarihli ve 5422 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunan nükleer enerji alanında üçüncü taraf sorumluluğuna dair ekli “Viyana ve Paris Sözleşmelerinin Uygulanmasına İlişkin Ortak Protokol, 19.11.2006 Tarihli ve 26351 Sayılı Resmi Gazetede yayınlanmıştır. Protokolün Türkçe metni için Bkz. (Çevrimiçi) <http://www.icl.com.tr/mevzuat/cevre/K5422.htm>

³⁸ Xue Hanqin, **a.g.e.**, s. 34-35

³⁹ Protocol To Amend The Vienna Convention On Civil Liability For Nuclear Damage, IAEA-INFIRC/566, 22 Temmuz 1998, İngilizce Metin için Bkz. (Çevrimiçi) <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infircs/1998/infirc566.pdf>. 4 Ekim 2003 tarihinde yürürlüğe giren bu protokol 27 Ocak 2014 tarihi itibarıyla 12 devlet açısından yürürlüktedir. Türkiye bu protokole taraf değildir.

⁴⁰ Convention On Supplementary Compensation for Nuclear Damage, IAEA-INFIRC/567, 22 Temmuz 1998, İngilizce Metin için bkz. (Çevrimiçi)

Viyana Sözleşmesi Ek Protokolü, nükleer mesuliyet politikasında genel kamunun nükleer zararlara karşı daha geniş bir biçimde korunması yönünde eğilim göstermektedir. Bu doğrultuda protokol, ilk olarak sorumluluk rejiminin kapsama alanını -(kişilerin mal ve can kayıpları ile yaralanmalarından doğan zararların tazminine ek olarak) - ekonomik kayıp, bozulan çevrenin eski hale getirilmesine yönelik önlemlerin ve de önleyici tedbirlerin masraflarını kapsayacak şekilde genişletmiştir⁴¹. Ayrıca “nükleer olay” teriminin tanımı da genişletilerek; nükleer zarara yol açacak yakın ve ağır tehditleri yaratan olayları da içerecek şekilde yeniden düzenlenmiştir⁴². İkinci olarak protokol, nükleer zararın yaşandığı her yerde uygulanabileceğini hüküm altına almıştır⁴³. Ancak bu durumun istisnası olarak protokol taraf devletlere, deniz alanlarında ya da Sözleşmeye taraf olmayan bir devlette yaşanan zarara ilişkin Sözleşmeye dayanılarak yapılacak başvuruları yasal düzenleme yapmak suretiyle kapsam dışında bırakma olanağı sağlamıştır. Bununla birlikte bu hariç bırakma durumu, sadece olayın gerçekleştiği sırada Sözleşmeye taraf olmamakla birlikte ülkesinde nükleer tesisler bulunan ve de Sözleşmeye taraf olan devlete karşı eşit derecede bir müteakıl fayda sağlayamayacak devletlere karşı ileri sürülebilecektir⁴⁴. Üçüncü olarak ise Protokol, her bir nükleer olay başına tesis operatörünün sorumluluğunu 300 milyon Özel Çekme Hakkından⁴⁵ (SDR) az olmayacak şekilde yeniden düzenlemiştir⁴⁶.

<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infocircs/1998/infocirc567.pdf>,
Konvansiyon, 3 Aralık 2013 tarihi itibariyle daha yürürlüğe girmemiştir.

Bu

⁴¹ Viyana Sözleşmesi Ek Protokolü, md 2(2)

⁴² Viyana Sözleşmesi Ek Protokolü, md 2(3)

⁴³ Viyana Sözleşmesi Ek Protokolü, md 3/IA (1)

⁴⁴ Viyana Sözleşmesi Ek Protokolü, md 3/IA

⁴⁵ **SDR**, IMF'nin üye ülkelerin mevcut resmi rezervlerine katkıda bulunmak amacıyla 1969 yılında oluşturduğu uluslararası bir rezerv varlığıdır. SDR'nin değeri başlangıçta 0.888671 gram saf altının eşdeğeri olarak belirlenmişken Bretton Woods sisteminin 1973 yılında çökmesinden sonra SDR günümüzde Euro, Japon Yeni, İngiliz Sterlini ve Amerikan Dolarından oluşan bir döviz sepeti olarak yeniden tanımlanmıştır. SDR'nin Amerikan Doları cinsinden değeri IMF'nin web sitesinde günlük olarak yayınlanmaktadır. Bkz. IMF (Çevrimiçi)

<http://www.imf.org/external/np/exr/facts/tur/sdrt.pdf>, 6 Kasım 2014

⁴⁶ Viyana Sözleşmesi Ek Protokolü, md 7

Pelzer'e göre yukarıda bahsi geçen uluslararası anlaşmaların düzenlemiş olduğu nükleer sorumluluk rejiminin ana hatları şunlardır⁴⁷:

1. Nükleer Tesis işletenin kusursuz sorumluluğu (strict liability)
2. Sorumluluğun devletten uzağa, özellikle işletene yönlendirilmesi
3. Sorumluluğun süre ve tutar bazında sınırlandırılması
4. İşletenin sorumluluğuna denk bir miktarda finansal teminata sahip olması ve bunu muhafaza etme yükümlülüğü (Sorumluluk ve Tazminatın Uyumu)
5. Nükleer olayın gerçekleştiği yerdeki Sözleşmeye taraf devlet mahkemelerinin münhasır yargı yetkisinin bulunması
6. Sözleşmeye taraf devletin ülkesindeki yetkili mahkemelerin kararlarının diğer sözleşmeye taraf devletlerde de icra edilebilir olması
7. Sözleşmeye taraf devletlerin mali bölgeleri arasında tazminat ve ilgili meblağların özgürce transferi
8. İkametgâh, meskûn bulunan yer ve uyrukluk nedeniyle hiçbir ayrıma uğramadan uygulayıcı ve tamamlayıcı ulusal hukukun ve Sözleşmelerin tatbiki.

3.2.1. Nükleer Mesuliyet Rejiminin Amacı:

Bahsi geçen tazminat şemaları, önemli ölçüde nükleer enerji programlarına olan kamu güvenini destekleseler de, başlangıçtan itibaren nükleer zarara ilişkin rejimin amacının nükleer kaza sonucunda yaralanan mağdurların zararlarının tazmini ile sınırlı olmadığı ortadadır. Aksine tazminat politikası, dikkatli bir şekilde endüstriyi ayakta tutma ve onu yıkıcı tazminat taleplerinden korumaya yönelik menfaatler ile de dengelenmiştir. Bu çift yönlü politikanın gayesi, Paris Sözleşmesinin önsözünde de “Sözleşmenin amacının nükleer hadiselerden zarar görenlere yönelik uygun ve adil bir tazminatın sağlanmasının yanı sıra barışçıl amaçlarla nükleer enerjinin kullanımının ve üretiminin gelişmesini de sağlamak olduğu“ şeklinde dile getirilmiştir. Benzer bir

⁴⁷ Xue Hanqin, **a.g.e.**, s. 36 ve Malgosia Fitzmaurice, **a.g.e.**, s.14

yaklaşım Viyana Sözleşmesinde dile getirilmemiştir. Ancak işletenin sorumluluğunun sınırlanmasına ilişkin benzer bir hukuki düzenleme getirmesi açısından iki Sözleşmenin de benzer politik gayeler taşıdığı şeklinde bir mantık yürütülebilir.

Ancak başlangıçtaki bu amaca nazaran Viyana Sözleşmesinde Değişiklik Yapan 1997 tarihli Protokolün kabulü ile, nükleer endüstriye ilişkin kamu baskısındaki ibrenin yönünün özellikle de nükleer faaliyet yürütmeyen devletler tarafından daha çok geliştirilmiş güvenlik önlemleri alınmasına doğru kaydırıldığı söylenebilir. Bu açıdan nükleer tesis işleticisinin meblağ, süre ve bölgesel sınırlar açısından sorumluluklarının arttırılması ve de devletlerin tazminata ilişkin uygun ve adil kamu fonlarını yaratmalarına yönelik sorumluluklarının ortaya konulması göstermektedir ki, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasının kontrolünde daha sıkı uygulamaların hayata geçirilmesine dair bir eğilim vardır⁴⁸.

3.2.2. Sorumlu Olan Taraf:

Yukarıda bahsedilen tüm uluslararası Sözleşmelerde nükleer aktiviteleri yürüten işletenlerin kusursuz sorumluluğu dile getirilmiştir. Nükleer aktivitenin doğası gereği yüksek risk taşıması, zarar gören tarafı zarara neden olan tesisin işleteninin kusurunu ispat etmesi yükümlülüğünden kurtarır. Paris Sözleşmesine göre “işleten”, tesis devletinin yetkin kamu otoritelerince işleten olarak tayin ve kabul gören kişidir⁴⁹ ve aynı Sözleşmenin 6. Maddesine göre:

- a) “Nükleer kazadan doğan hasar sebebiyle tazminat hakkı, bu Sözleşme uyarınca, sadece hasardan mesul olan işletene veya 10. Madde ile istenen teminatı veren sigortacıya yöneltilebilir.
- b) Bu madde de aksine bir hüküm olmadıkça nükleer kazaların sebep olduğu hasardan bunların haricinde kimse mesul tutulamaz”

⁴⁸ Xue Hanqin, **a.g.e.**, s. 37

⁴⁹ Paris Sözleşmesi, md I(vi)

“İşleten”, Viyana Sözleşmesi kapsamında da benzer bir şekilde tarif edilmiştir⁵⁰. Buna göre işleten, nükleer zarardan mutlak olarak sorumludur (absolutely liable)⁵¹. Eğer nükleer zarara sebep olan birden fazla işleten varsa, zarara karışan işleticiler müşterek ve müteselsilen zarardan sorumludur (severally liable)⁵².

Ayrıca milli hukuk veya yetkili mahkemenin hukuku izin veriyorsa, davacı doğrudan sigortacı veya finansal garantör aleyhine de dava açabilmektedir⁵³. Mutlak sorumluluğu işletene bağlamak/vermek, nükleer sorumluluk rejiminin belirgin özelliği olarak kabul edilir. Bu sorumluluk rejimini kabul ederek, Viyana Sözleşmesini imzalayan taraflar iki sonuca ulaşmayı ümit etmişlerdir: İlk olarak, ayrı ayrı her olayda kimin hukuki olarak sorumlu olduğu sorusunu basitleştirmek ve karmaşık çapraz davalardan kaçınmak ve ikinci olarak da tazminatın ödenmesi için finansal güvence sağlamak.

Gerçekten de basit ve yönetilebilir bir sigorta sistemi (şeması) oluşturarak, karmaşık davalardan kaçınmak karmaşık bir probleme basit bir çözüm getirmiştir. Şöyle ki, işleten Sözleşme hükümleri çerçevesinde kesin olarak sorumludur ve Sözleşmeye taraf ülkelerin hâkim olduğu bölgelerde,⁵⁴ aksi öngörülmediği takdirde,⁵⁵ sorumludur.

Viyana Konvansiyonu’nda belirlenen sorumluluk rejimi aynı zamanda nükleer üretim endüstrisini sorumluluğa ilişkin davaların ağır

⁵⁰ Viyana Sözleşmesi md I.(1).(c).

⁵¹ Viyana Sözleşmesi md IV

⁵² Viyana Sözleşmesi md II (3)

⁵³ Paris Sözleşmesi md 6(a) ve 10 ve Viyana Sözleşmesi md II(7) ve VII

⁵⁴ Paris Sözleşmesi md 2, Nükleer tesisin bulunduğu devletin hukuku aksini öngörmüyorsa, Sözleşmenin genel olarak sözleşmeye taraf olmayan ülkelerin topraklarında gerçekleşen nükleer vakalara uygulanmayacağını söyler. Viyana Konvansiyonu mad XVI ya göre, nükleer enerji alanında hukuki sorumluluk kapsamında başka bir uluslararası anlaşmaya istinaden tazminatın ödenmesi, aynı nükleer zarar için Viyana Sözleşmesine göre tazminat ödenmesini engeller.

⁵⁵ Viyana Sözleşmesinde değişiklik yapan 1997 tarihli protokol, bölgesel kapsama alanını nükleer tesisi olmayan ve sözleşmeye taraf olmayan ülkelere doğru genişletmiştir.

yükünden korumuştur ve kurbanların uğradıkları zararı tazmin edebildikleri süreçleri basitleştirmiştir⁵⁶.

Devletlerin doğrudan yürüttüğü nükleer aktiviteler için sorumluluk ise, prensip olarak devletin üzerindedir. Uygulamada, askeri faaliyetler sebebi ile oluşan nükleer zararda, sorumluluk normalde olayla ilgisi olan hükümetler arası düzenlemeler sureti ile karara bağlanır, aksi takdirde fail devlet, tazminatı nezaketen-lütuf olarak (ex gratia) karşılayabilir. Örneğin, 1960'larda ABD nükleer gemisi 'Savannah' Avrupa sularında seyahatine başladığı sırada ABD hükümeti, geminin sebep olabileceği nükleer bir zararın ortaya çıkması halinde sorumluluk ile ilgili diplomatik kanaldan birçok devlet ile anlaşmalar yapmıştır. Buna göre, ABD hükümeti nükleer bir vakadan veya geminin kullanımı, bakımı, tamiri veya işletilmesinden kaynaklanan ilgili ülkenin sahasındaki insanlara veya mallara verilecek zararı 500 milyon ABD Doları'na kadar karşılamak hususunda anlaşmıştır⁵⁷.

3.2.3. Finansal Garantiler

Nükleer bir vaka halinde operatörün sorumluluklarını karşılayabilmesi için pratik bir yöntem olarak, tüm ilgili anlaşmalar belli bir tutara kadar sigorta veya finansal teminatların sağlanması gerektiğini hüküm altına almıştır. Bu tür sigorta ve finansal düzenlemeler, taraf ülkelerin uygulamalarına göre değişik şekillerde olabilir. Ancak hangi şekilde olursa olsun, bunlar tesis işletilmeye başlamadan evvel tesisin bulunduğu devlet tarafından onaylanmalı ve garanti edilmelidir. Nükleer malzemenin nakliyesi halinde ise, operatör nakliyeciyeye, ilgili anlaşmaya göre finansal teminatları sağlayan bir sigortacı veya finansal garantör tarafından veya onlar adına düzenlenmiş bir belgeyi sağlamakla yükümlüdür.

Paris Sözleşmesine ek olarak 1963 yılında nükleer zararın tazmininin sağlanabilmesi amacıyla Sözleşmeye taraf olanlar tarafından

⁵⁶ Takip eden yıllarda, bu sistem verimliliği ve basitliğine rağmen bazı ülkelerce ve IAEA'da eleştirilmiştir. Bkz. Xue Hanqin, **a.g.e.**, s.38

⁵⁷ Xue Hanqin, **a.g.e.**,s.39

ilgili rejime başvurunun bölgesel kapsamını daha da belirgin hale getiren ve işletenin hukuki sorumluluğuna ilaveten iki ayrı kamu fonu kurulmasını düzenleyen Nükleer Enerji Sahasında Hukuki Mesuliyete Dair Sözleşmeye Ek Protokolün getirdiği düzenlemeye göre, kurulacak olan kamu fonlarından ilki tesise ev sahipliği yapan devlet tarafından oluşturulurken ikincisi anlaşmaya taraf olan devletlerin katkıları ile oluşturulacaktır. Bu fonların oluşumunda gözetilecek olan formülün ise ikili bir dayanağı vardır. Bunlar⁵⁸ :

- a) Her katılımcı ülkenin gayri safi milli hâsılasının toplam katılımcı ülkelerin gayri safi milli hâsılasına oranı mucibince,
- b) Her bir Sözleşmeye taraf olan devletin reaktörlerinin termal gücünün tüm taraf devletin reaktörlerinin toplam termal gücüne oranı uyarınca düzenlenecektir.

Viyana Sözleşmesi md VII(1) aşağıdaki şekilde bir hüküm getirmiştir:

İşleten, nükleer zarardan doğan sorumluluğunu karşılamak üzere, tesisin bulunduğu ülke tarafından belirlenen tutar, tip ve şartta bir sigorta veya finansal garantiyi sağlamakla yükümlüdür. Tesisin bulunduğu ülke, işletene karşı nükleer zararın karşılanması için yapılan taleplerin, işletenin sigorta veya finansal teminatlarının bu talepleri karşılamakta yetersiz kalacağı sınıra kadar ve fakat eğer md V'e göre belirlenmiş bir sınır varsa o sınırı da aşmayacak şekilde, karşılanmasını gerekli olan fonlar aracılığıyla garanti edecektir.

Bu hüküm, işletenin sorumluluğunun sınırsız olduğu durumlarda tesisin bulunduğu devletin finansal teminat sınırını 300 milyon SDR olarak belirleyebileceğini düzenleyen 1997 Protokolü ile tadil edilmiştir. Buna göre küçük nükleer tesisler veya az miktardaki nükleer maddeler için finansal teminat sınırı, tesisin bulunduğu ülke tarafından 5 milyon SDR'den az olmamak kaydıyla belirlenebilir⁵⁹. Taraf ülke işleticisinin tesisi veya nükleer maddelerinden kaynaklanan zararın karşılanması

⁵⁸ Xue Hanqin, **a.g.e.**, s. 34, dipnot 54

⁵⁹ 1997 Protokolü md 9

taleplerinin tazmin edileceğini garanti etmesine rağmen, taraf ülkenin kendisi bu amaçla sigorta yaptırmaya mecbur değildir.

Bu teminat yetkili otoritelere uygun bir ihbar yapılmadan kaldırılamaz ve sadece anlaşmanın amaçları için kullanılabilir⁶⁰.

Açıkça nükleer bir kazanın yol açacağı ağır ve ciddi zararların farkında olan OECD ülkeleri, nükleer endüstriyi devam ettiren aynı zamanda kamunun da korunması görüşü ile, nükleer olayların mağdurlarının zararlarının tazmin edilmesi için fonlar kurmuşlardır⁶¹. Buna göre, eğer işleten sorumluluğunu sigortadan veya finansal teminatlardan rücuen karşılayamazsa (yani ödemek zorunda olduğu tazminatları sigorta karşılamazsa) tesisin bulunduğu devlet bu tazminatı belli bir limite kadar kamu fonlarından karşılayacaktır. Eğer bu da yetersiz kalırsa, taraf devletlerin katkıda bulunduğu kamu fonları tarafından bu tazminat Konvansiyon'da belirlenen tavan tutarına kadar karşılanacaktır⁶². 1997 Protokolü ile uygulanmaya başlayan yeni Viyana Konvansiyonu rejimi de tazminatların karşılanması için kamu fonlarını ekleyerek benzer bir rejim getirmiştir⁶³.

3.2.4. Sorumluluğun Genişletilmesi

Paris ve Viyana Sözleşmelerinin her ikisi de özel bir sorumluluk kapsamı belirlemiştir. Zarar açısından, nükleer tesisin kendisi ve herhangi bir nükleer malzemenin taşınması hariç her tür mala verilen zararlar⁶⁴, fiziksel yaralanmalar ve hayat kaybı zararları karşılanmaktadır. 1997 Protokolü ile değiştirilen Viyana Sözleşmesi, bozulmuş çevrenin eski hale

⁶⁰ Paris Sözleşmesi md 10, Viyana Sözleşmesi md VII

⁶¹ Nükleer enerji alanında 3. Kişi sorumlulukları hakkında 29.07.1960 tarihli Paris Sözleşmesi Ek Konvansiyonu md 3 (Brüksel Ek Konvansiyonu, 31.01.1963)

⁶² Operatörlerin sorumluluğunun ve kamu fonlarının tavan miktarı birçok defa değiştirilmiştir. Bkz. Nükleer enerji alanında 3. Kişi sorumlulukları hakkındaki Brüksel Ek Konvansiyonunda Değişiklikler İçeren 2004 Protokolü. İngilizce Orijinal Metin için bkz. (Çevrimiçi) <https://www.oecd-nea.org/law/brussels-supplementary-convention-protocol.html>, 6 Kasım 2014

⁶³ Ek Tazminatlar Hakkında Konvansiyon md III de kamu fonlarına atıfta bulunmaktadır.

⁶⁴ Paris Sözleşmesi md 3(a) ve 1997 protokolü ile değiştirildiği şekli ile Viyana Konvansiyonu md I(1)(k)

getirilmesi, önleyici tedbirlerin masrafları ve diğer ekonomik zararların ek olarak tazmini yolu ile Sözleşmenin etki alanını genişletmiştir.⁶⁵ Bölgesel uygulama açısından, sözleşmeye taraf ülkelerin iç hukuklarında aksi öngörülüyorsa, Paris Sözleşmesi sadece taraf devletlere uygulanır ve taraf olmayan devletlerin sahasında meydana gelen vakalara uygulanmaz.⁶⁶ İlk düzenlendiği haliyle Viyana Sözleşmesi coğrafi etki alanı ile ilgili özel bir hüküm içermemektedir ve kabul edilmiş anlaşmanın yorumu kuralları ile uyumlu olarak, büyük ihtimalle sadece taraf ülkeler arasında uygulanacağı şeklinde yorumlanacaktır.⁶⁷ Bu durum, Viyana Sözleşmesine 1997 Protokolü ile aşağıdaki yeni IA maddesinin eklenmesi ile değiştirilmiştir⁶⁸. Buna göre md IA aşağıdaki düzenlemeyi içermektedir:

1. *Bu Sözleşme herhangi bir yerde uğranılan nükleer zararlara uygulanacaktır.*
2. *Ancak, Nükleer tesisin bulunduğu ülkenin mevzuatı Sözleşmenin,*
 - a. *Bu sözleşmeye taraf olmayan devletlerin topraklarında veya*
 - b. *Bu sözleşmeye taraf olmayan bir devletin uluslararası deniz hukukuna uygun olarak belirlediği deniz alanları içinde, uğranılan zararlara uygulanmasını istisna tutabilir.*
3. *İşbu madde paragraf 2’de belirtilen istisna sadece vakanın olduğu sırada bu sözleşmeye taraf olmayan:*
 - a. *Topraklarında veya uluslararası deniz hukuku ile uyumlu bir şekilde belirlediği deniz alanlarında nükleer tesise sahip olan ve*
 - b. *Eşit derecede karşılıklı bir yarar sağlayamayacak bir devlet hakkında uygulanır.*

⁶⁵ Viyana Sözleşmesi’nin I (1) (k) hükmünü tadil eden 1997 Protokolü md 2(2),

⁶⁶ Paris Sözleşmesi mad. 2. 1988 yılında yapılan ortak bir protokol ile Paris ve Viyana Sözleşmelerinin bölgesel etki alanı birleştirilmiştir.

⁶⁷ Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (Viyana, 23 Mayıs 1969) md 34’e göre bir anlaşma üçüncü bir devlet için onayı dışında yükümlülükler veya haklar doğurmaz.

⁶⁸ 1997 Protokolü md 3

4. *İşbu madde paragraf 2'ye göre herhangi bir istisna, Mad. IX paragraf 2'nin alt paragrafındaki haklara etki etmeyecektir ve işbu madde paragraf 2(b)'ye göre herhangi bir istisna gemideki zarara veya gemi veya uçağa gelen zarara uygulanmayacaktır ve uygulanacak şekilde genişletilmeyecektir.*

Bu hükme göre, taraf ülkeler kendi yargı yetkileri içinde ve kontrolü altındaki işleten tarafından sebep olunan zararlar için nükleer faaliyet içerisinde olmayan devletlere karşı kesin ve nihai sorumluluğu ve nükleer faaliyet içerisinde olan devletlere ise iç hukukları tarafından özel olarak istisna tutulmamış sorumlulukları taahhüt etmektedir.

Viyana ve Paris Sözleşmelerinin her ikisinin de en önemli özelliği tazminat tutarlarının sınırlandırılmasıdır. Her iki Konvansiyona göre nükleer tesis işletenler, anlaşmalar ile belirlenen sınırlandırılmış bir tazminat tutarına tabidir. Paris Sözleşmesi her vakadaki zarar için tavanı 15 milyon SDR olarak belirlemiştir. Taraf ülkeler kendi mevzuatları ile daha yüksek veya daha düşük bir limit belirleyebilirler, ancak bu tutar 5 milyon SDR'den az olamaz⁶⁹. Paris Sözleşmesine 1964'de yapılan ek, vaka başına taban sorumluluk limitini 300 milyon SDR'ye yükseltmiştir⁷⁰. Viyana Sözleşmesi md V(1)'de şöyle bir belirleme yapmıştır: '*Santral işletenin sorumluluğu nükleer tesise ev sahipliği yapan devlet tarafından her bir nükleer vaka için 5 milyon ABD Dolarından daha az bir şekilde sınırlandırılmaz*'. Bu rakam daha sonra Viyana Sözleşmesini tadil eden 1997 Protokolü ile *300 milyon SDR'den az bir şekilde sınırlandırılmaz* şeklinde değiştirilmiştir⁷¹. Ancak söz konusu protokol sorumlulukta bir tavan belirlememiştir.

⁶⁹ Paris Sözleşmesi. md 7

⁷⁰ Paris Sözleşmesine Ek Brüksel Protokolü md 3(a). İlgili limitler 1964, 1982 ve 2004 ek protokolleri ile yeniden tadil edilmiştir.

⁷¹ 1997 Protokol md 7

Ayrıca, Viyana ve Paris Sözleşmeleri sorumluluğun devam edeceği sürelerle ilişkin de sınırlamalar içermektedir⁷². 1997 Protokolü, Viyana Konvansiyonu'nda hayat kaybı ve kişisel yaralanmalar sebebiyle talep yöneltmek ve dava açmak için belirlenen süreleri uzatmış ve diğer zararlar için daha kısa süreler öngörmüştür⁷³.

3.2.5. Sorumluluktan Kurtulma

Bir yandan kusursuz sorumluluk uygulanırken, bir yandan da ilgili anlaşmalardaki standart maddeler nükleer tesis işletenlerini, silahlı çatışma, düşmanlık, iç savaş, isyan ve ağır doğal afeti de içeren mücbir sebeplerden dolayı oluşan zararlardan kaynaklanan sorumluluktan kurtarmaktadır⁷⁴. İlgili maddelere göre işleten sorumluluktan kurtarılmasına rağmen, gerçek kişiler zarara sebep olacak fiillerinden veya ihmallerinden sorumlu tutulmaya devam etmektedir⁷⁵.

Viyana Konvansiyonuna göre, işleten zararın tamamen veya kısmi olarak zarar gören kişinin ağır kusurundan kaynaklandığını veya bu kişinin zararın oluşmasında kastı veya ihmali olduğunu ispatlarsa, yetkili mahkeme kendi mevzuatı ile uyumlu olarak, işleteni ilgili zararı tazmin yükümlülüğünden tamamen veya kısmen kurtarabilir⁷⁶. Dikkate alınmalıdır ki Viyana Konvansiyonunu değiştiren 1997 Protokolü, 'ağır

⁷² 10'a karşı 20 yıl her iki Sözleşmenin de belirlediği sürelerdir. (Paris Sözleşmesi md 8 ve Viyana Sözleşmesi md VI)

⁷³ Hayat Kaybı ve Kişisel Yaralanmalar için nükleer olaydan itibaren 30 yıl, diğer zararlar için 10 yıl Bir talep veya dava bu maddenin 1.paragrafının a ve b bentlerinde belirlenen sürelerin aşılmamış olması şartı ile zarar gören kişinin zararı öğrendiği veya zararı ve zarardan sorumlu nükleer tesis işletenini makul olarak öğrenmiş olması gerektiği zamandan itibaren 3 yıl içinde açılmamışsa, Sözleşmeye göre sahip olunan tazminat hakları zamanaşımına uğrar ve düşer. (Viyana Sözleşmesinin VI. Hükümünü tadil eden 1997 Protokolü md 8)

⁷⁴ Bk. Paris Sözleşmesi md 9 ve Viyana Sözleşmesi md IV(3). Paris Sözleşmesi, tesisin bulunduğu devletin iç hukuku aksini öngörmüyorsa, işleten; istisnai karaktere sahip ağır doğal afet' ten kaynaklanan zararlardan sorumlu tutulamaz hükmünü oraya koymakta, dolayısıyla kati bir force majeure- mücbir sebep testini rejimin bünyesine dâhil etmektedir, md 9. Aynı yorum Viyana Sözleşmesi md IV(3)(b)'de de vücut bulmaktadır.

⁷⁵ Bk. md 6(c)(i)(1) Paris Sözleşmesi ve md IV(7)(a) Viyana Sözleşmesi

⁷⁶ Viyana Sözleşmesi md 4(2)

doğal afetleri' işletenin sorumlu sayılmayacağı haller listesinden çıkararak işletenin sorumluluktan kaçınabileceği alanı daraltmıştır⁷⁷.

3.2.6. Usul Kuralları

İlgili anlaşmalar bu alandaki uluslararası yargı uygulamalarının uyumlaştırılmasını amaçlamıştır. Bu doğrultuda bir yandan yetkili mahkemeyi tespit etmek için detaylı kurallar getirirken, diğer yandan da anlaşmalara göre açılan davalarda vakanın meydana geldiği taraf ülkenin mahkemelerinin yetkili olduğunu düzenleyen genel kurallar düzenlemiştir.⁷⁸ Hüküm sözleşmeye taraf olan her bir ülke tarafından tanınacak ve tenfiz edilecektir. Ayrıca bu tür durumların yargılmasını yapan mahkemeler iç hukuku ve anlaşmaları milliyete ve ikametgâha dayalı herhangi bir ayrımcılık yapmadan uygulayacaktır⁷⁹. Son olarak uyuşmazlığın tarafı olan devletler, tazminatların serbestçe diğer taraf ülkenin, özellikle zarara uğrayan taraf devletin veya zararının tazmini talebinde bulunan davacının ikametgâhı olan taraf ülkenin kuruna çevrilebileceğini garanti eder⁸⁰.

Sonuç

Nükleer enerji temiz, ucuz ve güvenli bir enerji kaynağı olmakla birlikte aynı zamanda Çernobil büyüklüğünde riskler de barındırmaktadır. Radyasyon, insan sağlığını hem doğrudan (genetik zararlar, yaşam süresinin kısalması vb. sağlık problemleri gibi) hem de çevreye verilen zararlar nedeniyle dolaylı şekillerde (asit yağmuru, ozon tabakasının delinmesi gibi) tehdit etmektedir. Bu zararların temel özellikleri ise, büyük zarara yol açmaları, bu zararın kapsama alanının geniş olması, mağdur sayısının fazlalığı ve zararın uzun süre sonra ortaya çıkabilmesidir.

⁷⁷ 1997 tarihli Nükleer zararlardan hukuki sorumluluk hakkında Viyana Sözleşmesini tadil eden Protokol md 6

⁷⁸ Viyana Sozlesmesi md X, Paris Sozlesmesi md 13

⁷⁹ Paris Sozlesmesi md 14 ve Viyana Sozlesmesi md III

⁸⁰ Bkz Paris Sozlesmesi md 12 ve Viyana Sozlesmesi md XV

Nükleer kazalardan kaynaklanan riskin, doğası gereği çok büyük olması ve olası bir zararın büyük ihtimalle sınır aşan sonuçlar doğuracak oluşu yüzünden “nükleer kazalardan sorumluluk”, milletlerarası hukukta özel birtakım esaslara bağlanmıştır.

Bu çerçevede yukarıda ele alınan anlaşmaların hukuki sorumluluğa ilişkin yaklaşımı, nükleer endüstriyi daha ilk aşamada aşırı büyük bir sorumluluktan (exorbitant liability) koruma endişesini ortaya koymuş ve bunu sorumluluğun sınırlandırılmasına ilişkin hükümlerde belirlemiştir. Nükleer endüstrilere ilişkin uluslararası düzenlemeler, ortaya konan sözleşmeler ile endüstrinin gelişmesinde kamu güvenine ulaşmayı başarmıştır. Ancak Çernobil kazasının da gösterdiği üzere, fiili olarak gerçekleşmiş nükleer bir vaka Çernobil nedeniyle 400 milyon Alman Markı civarında zarara uğrayan-ki bu meblağ Paris Konvansiyonu ile belirlenen 15 milyon SDR’yi çoktan aşmaktadır- Almanya örneğinde de görüldüğü üzere hâlihazırdaki sözleşmeler ile ortaya konan parasal sorumluluk tavanını oldukça aşan zararlara yol açabilmektedir.

Bu gerçekler ışığında nükleer endüstrinin bir ülkede emekleme aşamasındayken ve devletin büyük desteğine ihtiyaç duyarken, Paris ve Viyana Konvansiyonlarında düzenlenen işleyen sorumluluğunun sınırlandırılması sektörün gelişimi açısından yardımcı olabildiği kabul edilebilir.

Bu çerçevede düzenlenen uluslararası anlaşmalar ve genel olarak uluslararası düzenlemeler, nükleer enerji sektörüne girişi teşvik etmek için nükleer tesisleri işletenin sorumluluğunu miktar olarak sınırlandırmış ve nükleer santralin tedarikçilerinin sorumluluklarını kaldırmışlardır. Bu gelişmeler sayesinde özel sektör, nükleer enerji sektörüne yatırım yapmış ve dünyada nükleer enerji santrallerinin sayısı artmıştır.

Buna karşın tabi ki, endüstri güçlendiğinde de daha büyük sorumlulukları yüklenmesi beklenecektir. Zaten her iki uluslararası sözleşmede de sorumluluğun sınırlandırılmasının süreleri ve tutarlarında zaman içerisinde yapılan değişiklikler ve zararlar doğru orantılı ve etkili tazminatları sağlayan kamu fonlarının ortaya çıkmış olması, sadece

nükleer aktivitelerin daha sıkı kontrolünü değil aynı zamanda politik önceliklerdeki bir değişikliği de ortaya koymaktadır.

Ancak nükleer sorumluluk rejiminin uygulamadaki önemi tartışılabilir. Çünkü ABD, Kanada, Güney Kore ve Japonya gibi büyük nükleer güçler yukarıda sayılan bu anlaşmalara taraf değildirler. Ayrıca nükleer tesisi olmayan bazı devletler de bu konvansiyonları imzalamamıştır. Çünkü bu ülkeler ulusal hukuk sistemleri kapsamında, olası mağdurların sözleşmelerin sunduklarına nazaran daha yüksek tazminatlar alabileceklerini düşünmektedirler. Sonuç olarak dünyanın 440 nükleer güç reaktörünün çoğuna sahip olan devletler, hiçbir nükleer hukuki sorumluluk sözleşmesine taraf değildirler.

Devletin nükleer kazaların tazminine ilişkin rolüne baktığımızda ise, herhangi bir kaza gerçekleşmeden bile önce devletin, işleten tarafından temin edilecek finansal güvenliğin şartlarını belirlemede ve de bu güvenliğin daimi olmasını sağlamada önemli bir rolü olduğunu görürüz. Bazı ülkelerde güvenlik, devlet garantisi ya da devlet tarafından desteklenen bir garantidir. Başka bir deyişle, güvenlik tedbirlerinin sigorta şirketinin iflası gibi başarısız kaldığı durumlarda, devlet gerekli olan fonu sağlamakla yükümlüdür. Ayrıca bu durum bu çalışma kapsamında incelediğimiz anlaşmalar gibi birçok uluslararası anlaşmada da taahhüt altına alınmıştır.

Birçok ülkenin iç hukukunda, işletenin sorumluluk sınırlarını aşan mağdur taleplerini de tazmin edeceği düzenlenmiştir. Üstelik bazı ülkelerin iç hukuk sistemleri işletenin tehlike sorumluluğunun ortadan kalktığı durumlarda ve kimi ülkelerde de ilgili zamanaşımının gerçekleşmesinden sonra ortaya çıkan mağdur taleplerinin de nükleer faaliyete izin veren devletler tarafından karşılanacağı düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler, devletlerin vatandaşlarının refahını gözetmek ve milli birliği tesis etme görevlerinden kaynaklanmaktadır.

Devletin kamusal görevlerinin yanı sıra hangi raddeye kadar yetkisi ve kontrolü altındaki gerçek ve tüzel kişilerin eylemlerinden kaynaklanan zararlardan sorumlu tutulacağı ise, uluslararası hukukta devletin

yükümlülüklerini düzenleyen hükümler çerçevesinde cevaplanacaktır. Buna göre bir devlet yetkisi ve kontrolü altındaki gerçek ve tüzel kişilerin aktivitelerini kontrol etmesine ilişkin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmediği takdirde bu aktivitelerin hukuki sonuçlarından sorumlu tutulacaktır.

Bu nedenle devletler, genel uluslararası hukuk ilkeleri çerçevesinde yürüttüğü tehlike potansiyelini haiz aktivitelerin zararlı sonuçlara yol açmasını engellemek için gerekli tüm önlemleri almakla yükümlüdürler. Bu durum, diğer tahkim heyeti kararlarının yanı sıra ünlü Trail Smelter tahkiminde verilen *“hiçbir devletin ülkesinin egemenlik yetkisini başka bir devletin ülkesine veya buradaki mallara zarar verecek şekilde kullanamayacağına ve kullanılmasına izin verilemeyeceğine”* dair kararına dayanır. Her şeye rağmen böyle bir zararın ortaya çıkması halinde ise ilgili devlet zararı tazminle yükümlü olacaktır. Bu kuralı nükleer olaylara uyguladığımızda başka bir devletin ülkesinde zarara yol açan olası bir nükleer kazanın sadece hukuki sorumluluğa ilişkin sonuçları olmadığı; aynı zamanda kazaya ev sahipliği yapan ya da tesisin ev sahibi olan devletler açısından uluslararası kamu hukukundan doğan sorumluluklara ilişkin de sonuçları olacağı söylenebilir.

Bu çalışma kapsamında ele aldığımız nükleer tesislere ilişkin tüm uluslararası hukuk sözleşmelerinde de bu durum *“ilgili sözleşmelerin akit tarafın uluslararası kamu hukukunun genel kuralları çerçevesinde hak ve yükümlülüklerini etkilemeyeceği”* şeklinde kendini göstermiştir

Tablo-2 Uluslararası Yükümlülük, Tazminat Sözleşmeleri ve OECD Üye Ülkelerindeki Miktarlar⁸¹

	Paris Sözl.	BSC	Viyana Sözl.	Ortak Protokol	Ulusal yasalarca konan yaklaşık işletici yükümlülük miktarları
A.B.D.					9700 Milyon A.B.D. Doları (mali güvence sınırı 200 Milyon A.B.D. Doları olarak belirlenmiş olmasına karşın)
Almanya	☐	☐		☐	~2,5 Milyar Euro tutarında bir mali güvence belirlenmesine karşın sorumluluk sınırsızdır
Avustralya					Belirli bir yasal düzenleme yoktur
Avusturya					Maksimum ~400 Milyon Euro tutarında bir mali güvence belirlenmesine karşın sorumluluk sınırsızdır
Belçika	☐	☐			300 Milyon Euro
Çek Cum.			☐	☐	
Danimarka	☐	☐		☐	60 Milyon SDR (~90 Milyon Euro)
Finlandiya	☐	☐		☐	175 Milyon SDR (~260 Milyon Euro)
Fransa					91.5 Milyon Euro
G. Kore					300 Milyon SDR (~450 Milyon Euro)
Hollanda					340 Milyon Euro
İngiltere					140 Milyon Sterlin
İspanya					150 Milyon Euro
İsveç					300 Milyon SDR (~450 Milyon Euro)
İsviçre					~1 Milyar Euro tutarında bir mali güvence belirlenmesine karşın sorumluluk sınırsızdır
İzlanda					Belirli bir yasal düzenleme yoktur
İrlanda					Belirli bir yasal düzenleme yoktur
İtalya	☐				4 Milyon Euro
Japonya					10 MW'tan büyük reaktörler için 60 Milyar Japon Yen'i tutarında bir mali güvence belirlenmesine karşın sorumluluk sınırsızdır
Kanada					75 Milyon Kanada Doları tutarında mali güvence
Lüksembourg					Belirli bir yasal düzenleme yoktur
Macaristan			☐	☐	100 Milyon SDR (~150 Milyon Euro)
Meksika			☐		100 Milyon Meksika Pesetası
Norveç	☐	☐		☐	60 Milyon SDR (~90 Milyon Euro)
Polonya			☐	☐	150 Milyon SDR (~225 Milyon Euro)
Portekiz	☐				Belirli bir yasal düzenleme yoktur
Slovak Cum.			☐	☐	2 Milyar Slovak Kronu
Türkiye	☐				Belirli bir yasal düzenleme yoktur
Yeni Zelanda					Belirli bir yasal düzenleme yoktur
Yunanistan	☐			☐	Belirli bir yasal düzenleme yoktur

⁸¹ Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, <http://www.taek.gov.tr/nukleer-guvenlik/nukleer-enerji-ve-reaktorler/166-gunumuzde-nukleer-enerji-rapor/442-bolum-08-uluslararası-nukleer-duzenlemeler-ve-nukleer-silahların-yayılmalarının-onlenmesi.html>

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler:

- Ayşe Nur Tütüncü, “*Milletlerarası Hukuk Komisyonu’nun 53’üncü Oturumunda Kabul Edilen 2001 Tarihli Taslak Çerçevesinde Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Sınır Aşan Zararın Önlenmesi Sorununa Bir Bakış*”, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, Y:22, S:2, 2002, s.889-947
- EDAM- Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi, Nükleer Enerjiye Geçişte Türkiye Modeli, EDAM Yayınları, 2012
- Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği, Nükleer Enerjinin Sonu mu? Fukushima’dan Sonra Alternatif Enerji Politikalarına Uluslararası Bir Bakış, Sena Ofset, İstanbul, 2012, s.7
- J. Brunnee, “*On Sense and Sensebility: Reflections on International Liability Regime*”, ICLQ vol 53, Nisan2004, (s:351-368)
- Julia Schwartz, “*Liability and Compensation for Third Party Damage Resulting from a Nuclear Incident*” içerisinde International Nuclear Law: History Evolution And Outlook , OECD Publications, 2010 (OECD 2010, s:307-355)
- Malgosia Fitzmaurice, “*International Responsibility and Liability*”, the Oxford Handbook of International Environmental Law içerisinde, Oxford University Press, Online Basım 2012
- Norbert Pelzer, “*Main Features of the Revised International Regime Governing Nuclear Liability Progress and Standstill*”, içerisinde International Nuclear Law: History Evolution And Outlook , OECD Publications, 2010 (OECD 2010, s:367-69)

- Patrick Reyners, Information Note on General Principles Governing Liability for Nuclear Damage, Şubat 2009
- Salih Özgür, “Soğuk Savaş ve Sonrası Dönemde Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanma Çabaları”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007
- Thomas Gearing ve Markus Jachtenfuchs, “*Liability for Transboundary Environmental Damage Towards a General Liability Regime?*”, Eur. J. Int’l L.,1993, s.92-106
- Xue Hanqin, Transboundary Damage in International Law, Cambridge University Press, Birleşik Krallık, 2003

İnternet Kaynakları:

- Greenpeace, Nuclear Accidents, (Çevrimiçi)
<http://www.greenpeace.org/international/en/campaigns/nuclear/safety/accidents/>, 11.01.2014
- IAEA Safety Glossary Terminology Used in Nuclear Safety and Radiation Protection, (Cevrimici)
http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/Pub1290_web.pdf, 11.01.2014
- IAEA, International Fact Finding Expert Mission Of The Nuclear Accident Following The Great East Japan Earthquake And Tsunami Preliminary Summary, 24 May- 1 June 2011, (Çevrimiçi)
<http://www.iaea.org/newscenter/focus/fukushima/missonssummary010611.pdf>
- International Atomic Energy Agency, The International Nuclear and Radiological Event Scale,
<http://www.iaea.org/Publications/Factsheets/English/ines.pdf>, 11.01.2014

- Nükleer Enerji Dosyası, (Çevrimiçi)
[http://www.elektrikport.com/teknik-kutuphane/nükleer-enerji-dosyasi-1-bolum/8888?#ad-image-0](http://www.elektrikport.com/teknik-kutuphane/nukleer-enerji-dosyasi-1-bolum/8888?#ad-image-0), 10.01.2014
- Önemli nükleer kazaların listesi için bkz.
<http://www.greenpeace.org/international/en/campaigns/nuclear/safety/accidents/>, 11.01.2014
- Settlement of Claim between Canada and the Union of Soviet Socialist Republics for Damage Caused by "Cosmos 954" (Released on April 2, 1981), (Çevrimiçi)
http://www.jaxa.jp/library/space_law/chapter_3/3-2-2-1_e.html, 10.01.2014
- Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, [http://www.taek.gov.tr/acil-durumlar/kaza-ve-tehlike-durumu/372-uluslararası-nükleer-olay-olcegi-ines.html](http://www.taek.gov.tr/acil-durumlar/kaza-ve-tehlike-durumu/372-uluslararası-nukleer-olay-olcegi-ines.html), 10.01.2014
- United States Nuclear Regulatory Commission, Backgrounder on the Three Mile Island Accident, (Çevrimiçi)
<http://www.nrc.gov/reading-rm/doc-collections/fact-sheets/3mile-isle.html>, 10.01.2014

Uluslararası Anlaşma ve Belgeler:

- Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy of 29th July 1960, as amended by the Additional Protocol of 28th January 1964 and by the Protocol of 16th November 1982
- Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage, INFCIRC/500, 20 Mart 1996
- Protocol To Amend The Vienna Convention On Civil Liability For Nuclear Damage, IAEA-INFCIRC/566, 22 Temmuz 1998
- 2004 Protocol to Amend the Brussels Supplementary Convention on Nuclear Third Party Liability

Convention On Supplementary Compensation for Nuclear Damage,
IAEA-INFCIRC/567, 22 Temmuz 1998

Draft Articles On Prevention Of Transboundary Harm From
Hazardous Activities, With Commentaries, Yearbook
of the International Law Commission, 2001, vol. II,
Part Two